

# ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

---

УДК 340.15(477)

*В. Гончаренко*, член-кореспондент  
НАПрН України

## Правовий статус населення України за Конституцією УСРР 1919 р.

Лютнева (1917 р.) революція в Росії відкрила для українського народу шлях до відродження національної державності. Наприкінці 1917–1920 рр. боротьба за національну державність відбувалася у складних умовах громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції. В силу низки причин в Україні укорінилася Радянська влада, яка від самого початку була зорієнтована у всіх відношеннях на копіювання державно-правової моделі радянської Росії.

Процес становлення і розвитку української радянської державності супроводжувався закріпленням його у конституціях. За радянських часів було прийнято чотири конституції (у 1919 р., 1929 р., 1937 р. і 1978 р.)

Перша Конституція УСРР була прийнята 10 березня 1919 р. III Всеукраїнським з'їздом Рад і остаточно затверджена на засіданні Всеукраїнського ЦВК 14 березня 1919 р. Ще до Всеукраїнського з'їзду Рад проект Конституції УСРР готувався НКЮ УСРР, але вирішальний вплив на зміст Конституції здійснив III з'їзд КП(б)У, який відбувся у Харкові 1 березня 1919 р. На цьому партійному з'їзді був присутній представник ЦК РКП(б) Я. М. Свердлов, під тиском якого III з'їзд КП(б)У визнав необхідним «прийняти загалом і в цілому Конституцію Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, допускаючи її зміни залежно від місцевих умов»<sup>1</sup>. Тому не випадково в основу Конституції УСРР 1919 р. було покладено Конституцію РСФРР 1918 р. По-іншому і не могло бути, оскільки на III Всеукраїнському з'їзді Рад, котрий прийняв першу Конституцію УСРР, серед 1787 де-

---

<sup>1</sup> Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК : в 2 т. – Т. 1: 1918–1941 / гол. ред. кол. В. І. Юрчук. – 1976. – С. 43.

легатів 1435 були комуністами<sup>1</sup>. Для них в силу партійної дисципліни рішення III з'їзду КП (б)У були не заперечними. Як і Конституція РСФРР 1918 р., перша Конституція УСРР «базувалась на програмних положеннях марксистсько-ленінського вчення про соціалістичну революцію і диктатуру пролетаріату»<sup>2</sup>. Ідеями соціалізму і диктатури пролетаріату були пронизані усі розділи і статті Конституції УСРР 1919 р., у тому числі й ті, що стосувалися правового становища населення радянської України.

Це положення ставало зовсім не таким, яким воно було в українських губерніях у дорадянський період. Так, на початку ХХ ст. правове становище населення українських губерній, що входили до складу Російської імперії і знаходилися у її правовому полі, визначалися передусім законами про стани, які містилися у ІХ томі Зводу законів Російської імперії видання 1899 р.<sup>3</sup> Згідно з цими законами населення Російської імперії поділялося на її підданих і іноземців. У свою чергу, піддані поділяються на такі стани: дворянство, духовенство, міські обивателі, сільські обивателі, іногородці. Таким чином, на початку ХХ ст. російське законодавство, що визначало правове становище населення країни, залишалось становим, значною мірою не відповідає новим умовам капіталістичному розвитку Російської імперії. Водночас зміни в економіці, революційні події 1905–1907 рр., що відбувалися на зламі ХІХ–ХХ ст., зумовили необхідність розроблення й прийняття законодавчих актів, що вносили зміни у правове становище або всіх підданих Російської імперії, або окремих станів. Серед нових законодавчих актів, що стосувалися всіх станів, одним із перших був царський Маніфест «Про удосконалення державного порядку» від 17 жовтня 1905 р. Він проголошував «дарування» населенню непорушних основ «цивільної свободи на засадах справжньої недоторканності особи, свободи совісті, слова, зборів, спілок»<sup>4</sup>. Засади цивільної свободи подальше законодавче закріплення дістали у статтях 70–81 розділу VIII «Про права та обов'язки російських під-

<sup>1</sup> Съезды Советов Союза ССР, союзных и автономных советских социалистических республик : Сб. док. в 3 т. 1917–1936 гг. Т. 2. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. – С. 45.

<sup>2</sup> Таранов А. П. Історія Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки / А. П. Таранов. – К. : Вид-во АН Укр. РСР, 1957. – С. 52.

<sup>3</sup> Свод законов Российской империи. – СПб., 1899. – Т. ІХ. – С. 3.

<sup>4</sup> Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Д. Гончаренка. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2000. – Т. 1. – С. 293–294.

даних» «Основних державних законів Російської імперії» в редакції від 23 квітня 1906 р.<sup>1</sup>

В основі суспільного ладу Російської імперії і такої його складової, як правове положення населення, була приватна власність. Тому цілком закономірно стаття 77 Основних державних законів Російської імперії в редакції від 23 квітня 1906 р. наголошувала: «77. Власність недоторканна. Примусове відчуження нерухомості, коли це необхідно для якої-небудь державної чи суспільної користі, допускається не інакше як за справедливу і пристойну винагороду». Зміст зазначеної статті фактично був аналогічним статтям багатьох тогочасних конституцій зарубіжних країн. Так, у конституційному законі Австрії «Основний державний закон про загальні права громадян для королівств і земель, представлених у рейхсраті» від 21 грудня 1867 р. у статті 5 наголошувалось: «Ст. 5. Власність недоторканна. Примусове відчуження може бути здійснено тільки у тих випадках і у тому порядку, які визначені законом»<sup>2</sup>. У статті 11 Конституції Бельгії від 7 лютого 1831 р. проголошувалося: «11. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як заради суспільної користі у випадках і у порядку, встановлених законом, і при умові справедливого попереднього нагородження»<sup>3</sup>. На недоторканності власності також наголошувалося у Конституції Греції від 16 листопада 1864 р., Данії від 28 липня 1866 р., Іспанії від 8 червня 1867 р., Італії від 4 березня 1848 р., Японії від 1889 р.<sup>4</sup> Про недоторканність власності говорилося і в конституціях інших країн. Так, у статті 27 Конституції Мексики від 2 лютого 1857 р. відзначалося: «27. Власність приватних осіб не може бути окупована без їх згоди, за винятком випадків суспільної користі і при умові попереднього винагородження»<sup>5</sup>. При цьому слід вказати, що в основу зазначених статей конституцій зарубіжних країн про недоторканність власності було покладено положення Французької «Декларації прав людини і громадянина» від 26 серпня 1789 р. про те, що «власність є непорушне і священне право», а тому «ніхто не може бути її позбавлений, крім тих

<sup>1</sup> Свод законов Российской империи. – СПб, 1906. – Т. 1. Ч. 1. – С. 16–18.

<sup>2</sup> Современные конституции. Сборник действующих конституционных актов. Т. 1 : Конституционные монархии / пер. под ред. и со вступ. очерками В. М. Гессена и Б. Э. Нольде. – СПб. : Изд. Юрид. книж. склада «Право», 1905. – С. 16.

<sup>3</sup> Там само. – С. 118.

<sup>4</sup> Там само. – С. 208, 239, 245, 268, 590.

<sup>5</sup> Современные конституции. Сборник действующих конституционных актов. Т. 2 : Федерации и Республики / пер. под ред. и со вступ. очерками В. М. Гессена и Б. Э. Нольде. – СПб. : Изд. Юрид. книж. склада «Право», 1907. – С. 245.

випадків, коли того явно вимагає громадська необхідність, законно засвідчена, і при умові справедливого і попереднього відшкодування»<sup>1</sup>.

Конституція УСРР 1919 р., навпаки, в основу побудову нового суспільного ладу в УСРР заклала принцип скасування приватної власності на землю і на засади виробництва, про що наголошувалося у розділі I «Основні постанови» Конституції. При цьому за визначеннями Конституції приватними власниками були капіталісти і поміщики, котрі у статті 1 Конституції названі «віковими гнобителями й експлуататорами» пролетаріату і найбіднішого селянства<sup>2</sup>, а також «заможні класи» (ст. 2 Конституції). Скасування в новому радянському суспільстві приватної власності закономірно обумовлювало необхідність, за логікою творців Конституції УСРР, встановлення диктатури пролетаріату в союзі з найбіднішим селянством і ліквідації носіїв приватно-власницької традиції, яких в Україні на той час було чимало. У статті 2 Конституції прямо заявлялося, що завданням диктатури пролетаріату «є здійснення переходу від буржуазного ладу до соціалізму, шляхом проведення соціалістичних реформ і систематичного подавлення всіх контрреволюційних намірів із боку заможних класів»<sup>3</sup>. Таким чином, в основу суспільного ладу радянської України Конституція УСРР 1919 р. поклала класовий принцип. Тобто відкидався не тільки становий принцип при визначенні правового положення населення, а й принцип побудови суспільства, у якому панує така засада, як рівність громадян у всіх її проявах. Про рівність людей у правах наголошувалося у декларації прав людини і громадянина 1789 р.<sup>4</sup> Про рівність усіх громадян перед законом говорилося у багатьох тогочасних конституціях зарубіжних країн. Так, у статті 2 австрійського «Основного державного закону про загальні права громадян для королівств і земель, представлених у рейхсраті» від 21 грудня 1867 р. наголошувалося: «Ст. 2. Усі громадяни рівні перед законом»<sup>5</sup>. Про рівність громадян наголошувалося в Конституції Української Народної Республіки 1918 р.

<sup>1</sup> Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія / за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2002. – С. 362.

<sup>2</sup> Історія конституційного законодавства України : зб. док. / упоряд. В. Д. Гончаренко. – Х. : Право, 2007. – С. 60.

<sup>3</sup> Там само.

<sup>4</sup> Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія / за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2002. – С. 360.

<sup>5</sup> Современные конституции. Сборник действующих конституционных актов. Т. 1 : Конституционные монархии / пер. под ред. и со вступ. очерками В. М. Гессена и Б. Э. Нольде. – СПб. : Изд. Юрид. книж. склада «Право», 1905. – С. 16.

Стаття 12 цієї Конституції встановлювала: «12. Громадяни УНР рівні у своїх громадянських і політичних правах»<sup>1</sup>. Конституція УСРР 1919 р., навпаки, сповідуючи класовий підхід у визначенні правового положення населення, відкидала принцип рівності громадян держави. Одна частина суспільства («заможні класи», «пануючі класи») відсторонювалась від участі «в області будівництва державного життя» (п. «б» ст. 3 Конституції УСРР). Вони і «спільні з ними по своїй політичній позиції громадські групи» позбавлялися права користуватися свободою слова, зборів і спілок (п. «в» статті 3 Конституції УСРР). Навпаки, «працюючі маси» Конституцією УСРР 1919 р. наділялися цілою низкою прав і свобод, перелік яких наводився у III розділі Конституції, що мав назву «Декларацію прав і обов'язків працюючого і експлуатуемого народу України».

Негативне ставлення Конституції УСРР 1919 р. до приватних власників і близьких до них інших верст населення досить відверто проявлялося у позбавленні їх виборчих прав, що було зафіксовано у статті 21 Конституції, в якій перелічувались категорії осіб, позбавлених активного і пасивного виборчого права (так звані «позбавленці»). Згідно з цією статтею позбавлялися виборчих прав: «а) особи, що користуються найманою працею з корисною метою; б) особи, що живуть на нетрудові прибутки, а саме прибутки з підприємств, з маєтків і т. ін.; в) приватні торговці, комерційні посередники; г) ченці і духовні настоятелі церков і релігійних культів; д) служачі і агенти колишньої поліції, окремого корпусу жандармів і охоронних відділів, а також члени панувавшого в Росії дому»<sup>2</sup>. У нормах 21 статті Конституції УСРР 1919 р. яскраво виявлявся класовий характер надання прав і свобод, відкрито наголошений в Основному Законі радянської України 1919 р.<sup>3</sup> Характеризуючи виборче право за Конституцією РСФРР 1918 р., В. М. Курицин називав його «найважливішою складовою частиною комплексу політичних прав», а позбавлення цього права «стосовно осіб, віднесених до нетрудової категорії, тягло за собою позбавлення й інших політичних прав»<sup>4</sup>. До них дослідник

<sup>1</sup> Історія конституційного законодавства України : зб. док. / упоряд. В. Д. Гончаренко. – Х. : Право, 2007. – С. 45.

<sup>2</sup> Там само. – С. 64.

<sup>3</sup> Див.: Летнянчин Л. І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : монографія / Л. І. Летнянчин. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. – С. 72.

<sup>4</sup> Курицын В. М. Развитие прав и свобод в Советском государстве / В. М. Курицын. – М. : Юрид. лит., 1983. – С. 25.

відносив свободу друку, союзів, демонстрацій, якими Конституція наділяла лише трудящих<sup>1</sup>. Подібний висновок цілком можна віднести і до Конституції УСРР 1919 р.

Позбавлення Конституцією РСФРР 1918 р. і конституціями радянських республік певних категорій населення виборчих прав С. М. Бродович визначала як трудовий і політичний цензи<sup>2</sup>. Точку зору С. М. Бродович поділяв М. Я. Куприц<sup>3</sup>. У той же час з С. М. Бродович не погоджується Б. О. Страшун, визнаючи правильним називати передбачений у республіканських конституціях ценз як класовий<sup>4</sup>. Норми Конституції УСРР 1919 р., що визначали категорії «позбавленців», регулярно в подальші роки уточнювались і конкретизувались Президією ВУЦВК шляхом прийняття правових актів про виборчі права і про порядок проведення виборів до Рад і з'їздів Рад<sup>5</sup>. Так, в інструкціях про перевибори сільських, волосних, повітових і губернських Рад і про вибори на V Всеукраїнський з'їзд Рад, зокрема, були визначені категорії осіб, позбавлених виборчих прав. До їх числа, крім позбавлених Конституцією УСРР 1919 р., були віднесені: «а) трудові елементи, але які затаврували себе явно куркульськими діями, або активними виступами проти Радянської влади б) петлюрівці — зрадники українських робітників і селян і прислужники польських магнатів; в) бандити усякого роду; г) самогонщики; д) дезертири й інші вороги Радянської влади і трудящих мас України»<sup>6</sup>. Правові акти Президії ВУЦВК про вибори роз'яснювалися Всеукраїнською центральною виборчою комісією<sup>7</sup>. Вони також коментувалися фахівцями<sup>8</sup>. Слід підкреслити, що вперше після прийняття Конституції УСРР і проведення виборчих компаній в Україні фактичне число «позбавленців» виборчих прав

<sup>1</sup> Курицын В. М. Развитие прав и свобод в Советском государстве / В. М. Курицын. – М. : Юрид. лит., 1983. – С. 25.

<sup>2</sup> Бродович С. М. Советское избирательное право / С. М. Бродович. – Л. : Госиздат, 1925. – С. 38, 53.

<sup>3</sup> Куприц Н. Я. Из истории науки советского государственного права / Н. Я. Куприц. – М. : Юрид. лит., 1971. – С. 199.

<sup>4</sup> Страшун Б. А. Конституция РСФСР 1918 г. и выборы в органы Советской власти (Исторический опыт и современность) / Б. А. Страшун // Сов. государство и право. – 1988. – № 7. – С. 24–25.

<sup>5</sup> СУ УССР. – 1924. – № 34. – Ст. 235; СУ УССР. – 1926. – № 79. – Ст. 479; СУ УССР. – 1928. – № 27. – Ст. 238.

<sup>6</sup> ЦДАВОВУ. – Ф. 1. оп. 1 спр. 32. арк. 1–4.

<sup>7</sup> Боров Б. С. Как избирают Советы на Украине / Б. С. Боров. – Харьков, 1926. – С. 103.

<sup>8</sup> Євтіхіїв А. Про виборчі права / А. Євтіхіїв // Червоне право. – 1927. – № 2. – С. 64–67.

було відносно невеликим порівняно із виборцями з середовища робітників і селян<sup>1</sup>. Однак у другій половині 1920-х років проявилась тенденція до збільшення кількості осіб, позбавлених виборчих прав, що, на думку О. В. Іванченка, говорило про ознаки повороту до адміністративно-командних, вольових методів управління країною<sup>2</sup>. Виборчих прав, наприклад, позбавлялися заможні селяни<sup>3</sup>. Нерідко цими «заможними» селянами були середняки, які не використовували чужу працю<sup>4</sup>. Як зазначав у доповіді про роботу Рад на X Всеукраїнському з'їзді Рад Г. І. Петровський, у виборчій кампанії 1926 року позбавлених виборчих прав було 1–1,5 % . У 1927 р. їх було вже 4–5 %<sup>5</sup>. У цьому році виборчих прав в Україні було позбавлено 805 тисяч чоловік<sup>6</sup>. У 1929 р. у УСРР було позбавлено виборчих прав 896 111 чоловік<sup>7</sup>. Неповноцінний статус нетрудових елементів підсилювався статтею 29 Конституції УРСР 1919 р. у якій зазначалося, що «почесне право захищати революцію зі зброєю в руках дається лише працюючим. На нетрудові елементи накладається виконання інших військових обов'язків»<sup>8</sup>. Таким чином, норми Конституції УСРР 1919 р. реально обмежували значну кількість населення УСРР у праві були повноцінними членами нового соціалістичного суспільства.

Конституція УСРР 1919 р. містила спеціальну «Декларацію прав і обов'язків працюючого і експлуатуємого народу України», яка надавала їм «всі права і можливості в області громадянського і політичного життя»<sup>9</sup>. В юридичній літературі звертається увага на те, що в структурі Конституції УСРР 1919 р. розділу про права і свободи трудящих відводилося передостання місце, а на перший план було висунуто питання організації центральної влади республіки, а також радян-

<sup>1</sup> Бюлетень Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. – 1925. – № 4. – С. 22; Ксенофонов Ф. Итоги перевыборов Советов на Украине / Ф. Ксенофонов. – Харьков, 1927. – С. 10–11.

<sup>2</sup> Иванченко А. В. Демократические институты в истории Советского государства / А. В. Иванченко // Сов. государство и право. – 1989. – № 1. – С. 125.

<sup>3</sup> Голанд Ю. Что предшествовало «великому перелому» 1929 года / Ю. Голанд // Политическое обозрение. – 1989. – № 8. – С. 76.

<sup>4</sup> Зайцев П. Организация перевыборов Советов / П. Зайцев // Сов. строительство. – 1928. – № 11. – С. 29.

<sup>5</sup> Вісті ВУЦВК. – 1927. – 14 квіт.

<sup>6</sup> До десятих роковин. Цифрові матеріали. – Х., 1928. – С. 4.

<sup>7</sup> Мінаєв С. Ради України. Підсумки перевиборів Рад 1928–29 рр. / С. Мінаєв. – Х., 1929. – С. 35.

<sup>8</sup> Історія конституційного законодавства України : зб. док. / упоряд. В. Д. Гончаренко. – Х. : Право, 2007. – С. 65.

<sup>9</sup> Там само. – С. 64.

ської влади на місцях<sup>1</sup>. На відміну від першої української радянської Конституції, Конституція УНР 1918 р. у цьому відношенні була значно демократичнішою. Так, розділ II Конституції УНР «Права громадян України» розміщувався одразу після розділу I «Загальні постанови» і передував розділам про організацію органів державної влади УНР<sup>2</sup>.

Повертаючись до змісту формули про те, що в УРСР трудящимся надаються «всі права і можливості в області громадянського і політичного життя», слід звернути увагу на невизначеність і розпливчастість тези про «всі права», оскільки у статтях 23–27, 29, 32, Конституції перелічувалися далеко не всі права і свободи людини і громадянина, зафіксовані в конституційних актах багатьох зарубіжних країн, та навіть в Основних державних законах Російської імперії в редакції від 23 квітня 1906 р. Так, Конституція УСРР 1919 р. визначала за трудящими право пропаганди антирелігійних вчень (ст. 23), право вільно висловлювати свої думки (ст. 24), свободу зборів (ст. 25), свободу спілок (ст. 26), право на «повну, всебічну і даремну освіту» (ст. 27), «почесне право захищати революцію зі зброєю в руках» (ст. 29), а також їхню рівність у правах, «незалежно від їх раси і національності» (ст. 32).

У той же час Конституція УСРР 1919 р. нічого не говорила про право тих же трудящих на свободу і особисту недоторканність, якому приділялася належна увага у багатьох тогочасних конституціях зарубіжних країн. Так, у статті 7 Конституції Бельгії 1831 р. читаємо: «7. Особиста свобода гарантована. Ніхто не може бути підданий переслідуванню інакше, як у випадках, передбачених законом, і у формах, ним приписуваним. За винятком захоплення на місці злочину, ніхто не може бути заарештований інакше, як на підставі мотивованого наказу судді, котрий повинен бути пред'явлений у момент арешту або не пізніше, ніж упродовж двадцяти чотирьох годин після нього»<sup>3</sup>. Схожі формулювання можна знайти і в багатьох інших конституціях зарубіжних країн, що діяли на момент прийняття Конституції УСРР 1919 р. і які при бажанні можна було врахувати при її розробці. Тим більше, що на початку ХХ ст. населення українських губерній у складі Росії прожи-

<sup>1</sup> Основи конституційного права України / за ред. акад. АПрН України, професора В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997. – С. 23.

<sup>2</sup> Історія конституційного законодавства України : зб. док. / упоряд. В. Д. Гончаренко. – Х. : Право, 2007. – С. 44–46.

<sup>3</sup> Современные конституции. Сборник действующих конституционных актов. Т. 1 : Конституционные монархии / пер. под ред. и со вступ. очерками В. М. Гессена и Б. Э. Нольде. – СПб. : Изд. Юрид. книж. склада «Право», 1905. – С. 118.



вало в умовах дії Основних державних законів Російської імперії в редакції від 23 квітня 1906 р., котрі гарантували її підданам особисту свободу і недоторканність. Так, стаття 72 зазначених законів наголошувала: «72. Ніхто не може підлягати переслідуванню за злочинне діяння інакше як у порядку, визначеному законом», а стаття 73 встановлювала: «73. Ніхто не може бути затриманий під вартою інакше, як у випадках, визначених законом»<sup>1</sup>. Гарантувала громадянам свободу і недоторканність також і Конституція УНР 1918 р., у статті 13 якої говорилося: «13. Громадяни УНР і ніхто інший не може бути затриманий на території її без судового наказу інакше, як на гарячому вчинку. Але і в такому разі він має бути випущений не пізніше, як за 24 години, коли суд не встановить якогось способу його затримання»<sup>2</sup>. Така демократична норма Конституції УНР 1918 р. з'явилася в її тексті не випадково, бо, як підкреслює В. В. Речицький, «її творці були демократично мислячі, гуманні політичні діячі, що прагнули створити правову модель справедливого суспільного устрою для всього населення України»<sup>3</sup>. Чого не скажеш про творців Конституції УСРР 1919 р., які на рівні Основного Закону республіки розділили населення України на дві основні антагоністичні групи, позбавивши одну з них будь-яких перспектив подальшого існування і розвитку. Тому Конституція УСРР, нехай і формально, але відмовилась гарантувати населенню Української СРР право на свободу і недоторканність особи, а також її житла. Тим самим вона відкривала для каральних органів радянської влади, перш за все Всеукраїнської надзвичайної комісії (дієвого репресивного більшовицького органу в Україні), шлях для знищення усіх незгодних з політикою радянської влади. Про це відверто наголошувалось у наказі № 11 від 4 березня 1921 р. по ЦУПЧРЕЗКОМУ при Раднаркомі УСРР. У документі, зокрема, говорилося, що «Чека є бойовим органом диктатури пролетаріату» і що «громадянська війна потребує швидкої й нещадної розправи з ворогами Радянської влади»<sup>4</sup>. Що й здійснювала на практиці ВУЧК.

<sup>1</sup> Свод законов Российской империи. – СПб, 1906. – Т.1. Ч. 1. – С. 16.

<sup>2</sup> Історія конституційного законодавства України : зб. док. / упоряд. В. Д. Гончаренко. – Х. : Право, 2007. – С. 64.

<sup>3</sup> Речицький В. В. Конституціоналізм. Український опыт / В. В. Речицький // Харьковская правозащитная группа : худож.-оформитель Й. Гаврилюк. – Х. : Фолио, 1998. — С. 96.

<sup>4</sup> Шаповал Ю. І. ЧК—ГПУ—НКВД в Україні: особи, факти, документи / Ю. І. Шаповал // Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. – К. : Абрис, 1997. – С. 10.

Конституція УСРР 1919 р. не містила загального положення про рівність чоловіків і жінок в УСРР. О. І. Чистяков, аналізуючи статті Конституції РСФРР 1918 р., в яких використовувався термін «усі трудящі», дійшов висновку, що під цим терміном «слід розуміти, звичайно, і жінок»<sup>1</sup>. Подібним чином слід тлумачити і терміни «усі трудящі» «усі громадяни республіки», які зустрічаються в Конституції УСРР 1919 р. Так, у статті 28 Конституції УСРР встановлювався обов'язок «всіх громадян Республіки на працю».

Конституція УСРР виходила з принципу національної рівності трудящих, наголосивши у статті 32 рівність прав працюючих, незалежно від раси і національності, а також оголосивши протиправним «яке б не було пригнічення національних меншостей або обмеження їх рівноправності». Поява в Конституції УСРР 1919 р. положення про захист прав національних меншин була не випадковою. На території УСРР на момент прийняття Конституції поряд з українцями мешкало чимало громадян інших національностей, а саме: руські, поляки, євреї, греки, німці, болгары та інші. Положення Конституції УСРР про забезпечення прав національних меншин активно реалізовувалися в Україні у 1920-ті рр. А їх в УСРР було чимало. Так, у 1925 р. серед всього населення республіки (28 894 742 особи) до національних меншин належало 5741531 особа<sup>2</sup>. Тому важливою складовою національної політики у УСРР у 20-ті роки стало всебічне забезпечення економічних, культурних, політичних інтересів національних меншин. Так, мовами національних меншин відкривалися школи, театри, видавалися періодика, підручники, художня й інша література<sup>3</sup>. Почали функціонувати особливі національні камери народних судів, які утворювалися для обслуговування національних меншин. Про це зазначалося у статті 19 «Положення про судоустрій УСРР» від 23 жовтня 1925 р. А згідно зі статтею 18 декрету ВУЦВК і РНК УСРР «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови» від 1 серпня 1923 р. судочинство в зазначених національних камерах судів велося мовами національних меншин<sup>4</sup>. За даними НКЮ УСРР, станом на квітень 1928 р. національних камер народних судів було створено

<sup>1</sup> Чистяков О. И. Конституция РСФСР 1918 года / О. И. Чистяков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 47.

<sup>2</sup> Стоян П. К. Адміністративно-територіальна реформа УСРР 1922–1925 рр. / П. К. Стоян // Проблеми правознавства. – 1967. – Вип. 7. – С. 59.

<sup>3</sup> Буценко О. І. Радянське будівництво серед нацменшостей УСРР (Тези доповіді на IV сесії ВУЦВК X скликання) / О. І. Буценко. – Х., 1928. – С. 9–10.

<sup>4</sup> СУ УССР. – 1923. – № 29. – Ст. 435.

уже 85. Важливе місце серед заходів щодо забезпечення належних умов для всебічного розвитку національних меншин займало створення національних адміністративно-територіальних одиниць (районів, сільських, селищних Рад). Першою в цій галузі була постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 11 липня 1924 р. «Про виділення районів Екатеринославської губернії з переважно німецьким населенням»<sup>1</sup>. На 1 червня 1925 р. в УСРР вже було створено національних сільрад: німецьких — 98, польських — 15, болгарських — 25, єврейських — 19, грецьких — 26, чеських — 5<sup>2</sup>. Створення національних адміністративно-територіальних одиниць продовжувалось і у подальші роки. Так, станом на 15 грудня 1927 р. на території УСРР було 954 національні сільські ради, 103 національні селищні ради і 24 національних райони<sup>3</sup>. До кінця 1928 р. на території УСРР функціонувало 24 національних райони (з них 9 руських, 6 німецьких, 4 болгарських, 3 грецьких, 1 польський, 1 єврейський), 1007 національних сільрад (з них: руських — 388, німецьких — 251, польських — 143, єврейських — 77, молдавських — 57, болгарських — 42, грецьких — 30, чеських — 13, албанських — 3, білоруських — 2, шведських — 1)<sup>4</sup>. На цей час було виділено і 98 національних селищних рад<sup>5</sup>.

Таким чином, статті Конституції УСРР 1919 р., що регулювали правове становище громадян України, зокрема, про виборчі права, забезпечення розвитку національних меншин, реально реалізовувалися у процесі державного будівництва в республіці після прийняття цієї Конституції.

Прийнята у березні 1919 р. перша Конституція УСРР до травня 1925 р. була Основним Законом республіки, на базі якого здійснювалося державне будівництво в УСРР. У цей період відбулися знакові події в суспільному і державному устрої УСРР. У 1922 р. був утворений СРСР, до складу якого на правах союзної республіки увійшла Українська СРР. У 1924 р. у складі УСРР була утворена Молдавська Автономна Соціалістична Радянська Республіка. У цей час в УСРР відбу-

<sup>1</sup> СУ УССР. – 1924. – № 13. – Ст. 130.

<sup>2</sup> Власенко С. О. X Всеукраїнський съезд Советов / С. О. Власенко // Советское строительство. – 1927. – № 5–6. – С. 103.

<sup>3</sup> Александренко Г. Конституція УСРР і СРСР / Г. Александренко. – Х. : Держ. вид-во України, 1929. – С. 35.

<sup>4</sup> Два роки роботи Уряду УСРР. 1926/27–1927/28. Матеріали до звіту Уряду XI-му з'їздові Рад. – Х., 1929. – С. 199.

<sup>5</sup> Буценко О. І. Радянське будівництво серед нацменшостей на Україні (Тези доповідей на IV сесії ВУЦВК X скликання) / О. І. Буценко. – Х., 1928. – С. 17.

лися зміни в адміністративно-територіальному поділі і був здійснений перехід на триступеневу систему управління. Зазначені події потребували відображення в Конституції УСРР. Тому 10 травня 1925 р. IX Всеукраїнський з'їзд Рад прийняв постанову «Про зміну Конституції УСРР», якою до Конституції УСРР 1919 р. вносилися відповідні зміни<sup>1</sup>. Вони стосувалися здебільшого законодавчого закріплення перебудови державного апарату УСРР. Статті ж Конституції УСРР 1919 р., що регулювали правове становище населення республіки, у новій редакції Основного Закону республіки залишилися у первинному вигляді, до 1929 р., коли була прийнята нова Конституція УСРР.

Таким чином, Конституція УСРР 1919 р. діяла впродовж десяти років. На її основі здійснювалась перебудова суспільного ладу в Україні, була сформована радянська модель правового статусу населення республіки з характерним для неї негативним підходом до приватної власності та поділом громадян на нерівні у правовому відношенні і антагоністичні одна до одної групи людей. А це у свою чергу сприяло укоріненню в УСРР влади більшовицької партії і пануванню очолюваної нею командно-адміністративної системи керування суспільством.

#### **Гончаренко В. Правовой статус населения Украины по Конституции УССР 1919 г.**

В статье на основании анализа норм Конституции УССР 1919 г., действующих на тот момент конституций многих зарубежных стран и Конституции УНР 1918 г. обосновывается вывод о классовом подходе к определению правового статуса граждан республики. Это привело к появлению в УССР нового по своей природе общественного строя, в котором отрицались такие демократические ценности, как неприкосновенность собственности, равенство всех перед законом, свобода и неприкосновенность личности, жилища и т. д.

**Ключевые слова:** правовой статус населения УССР, классовый характер, Конституция УССР 1919 г.

#### **V. Goncharenko. Legal status of the population of Ukraine on the Constitution of the USSR 1919**

The article concludes that the class approach to determining the legal status of citizens of the republic on the basis of analysis of the norms of the Constitution of USSR 1919, the constitutions of many foreign countries existing for that moment and the Constitution of UPR 1918. This led to the appearance in the USSR new by nature social order, which denied such democratic values as the inviolability of property, equality before law, freedom and security of their persons, houses, etc.

**Keywords:** legal status of the population of USSR, the class character of the Constitution of USSR 1919.

<sup>1</sup> ЗУ УСРР. – 1925. – І 47. – Ст. 302.